

СЛОЖНИТЕ ФОРМИ НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА – ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ТЕМПОРАЛНОСТ, АСПЕКТУАЛНОСТ И МОДАЛНОСТ (ПО НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРСКИЯ И РОМАНСКИТЕ ЕЗИЦИ)

Евгения Вучева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Предложенный формально-семантический анализ выявляет составные элементы сложных глагольных форм, которые являются носителями определенного категориального содержания. Пересечение категорий *темпоральности*, *модальности* и *аспектуальности* обнаруживает их взаимную зависимость в функциональном отношении, что позволяет рассматривать сложные формы глагола как относительно мотивированные языковые знаки. Независимо от темпоральной локализации в прошлом или в будущем, в сопоставляемых языках наблюдается предпочтение к притяжательному глаголу *иметь* (*habēre/ tenēre*), которое демонстрирует влияние категории *притяжания* ~ *результативности* на формирование временных форм глагола.

The proposed formal semantic analysis outlines the constituent elements of the complex verb forms as carriers of certain categorical contents. The intersection of the categories of *temporality*, *modality* and *aspectuality* reveals their interdependencies in functional terms and allows the complex verb forms to be considered as relatively motivated linguistic signs. Despite the temporal localization in the past or in the future within the languages in contrast, there is a preference to the verb of possession *have* (*habēre/ tenēre*), showing the influence of the category of *possession* ~ *resultativeness* on the formation of the temporal forms.

Ключови думи: сложни глаголни форми, формално-семантичен анализ, темпоралност, модалност, аспектиалност.

Key words: complex verb forms, formal semantic analysis, temporality, modality, aspectuality.

Сложните форми на глаголните времена в българския и в романските езици притежават някои общи черти, които навеждат на тезата, че в пресечната точка от взаимодействието на категориите темпоралност, аспектиалност и модалност може да се наблюдават някои аналогии.

Взаимовръзките между посочените семантични категории се проявяват по системен начин в граматикализираните темпорални значения на сложните глаголни форми: при миналите времена се пресичат категориите *темпоралност* и *аспектиалност*, а бъдещите са производни от взаимодействието на категориите *темпоралност* и *модалност*. Или:

Системно взаимодействие на глаголните категории в темпоралните форми			
минали времена	темпоралност	+	аспектуалност
бъдещи времена	темпоралност	+	модалност

Това най-общо, напълно очаквано и логично заключение произтича от широкообхватната категория *темпоралност*, която може да съвмести и аспектиални, и модални съдържания. Ако разгледаме в структурен план взаимоотношенията между темпоралността и двете останали категории, се оказва, че тя е немаркиран член и в двете възможни опозиции – аспектиалност/темпоралност и модалност/темпоралност. Този факт е повече от очевиден при употребата на сегашно време както в полето на предходността, така и в това на следходността.

От една страна, в определени ситуации и при наличието на достатъчен контекст може да неутрализира всяко минало време (просто или сложно):

Вчера *бях излязла* на разходка и изведнъж *се сетих*, че съм забравила/ не нося телефона си.

Вчера *излизам* на разходка и изведнъж *се сецям*, че съм забравила телефона си/ че *не нося* телефон/ *нямам* телефон/ че съм без телефон.

Възможността за подобна „преносна“ употреба е заложена в езиковата система и показва системните опозитивни отношения между сегашно и минало време, които логично следват посоката от немаркиран към маркиран член с възможност за неутрализация. Същевременно поставянето на сегашното време в конкурентна среда, т.е. като алтернатива на минало време за предаване на действия, предхождащи момента на речевия акт, показва, че то може да съвмести категориите темпоралност и аспектиалност (минало). При това дава възможност да се реши някаква допълнителна комуникативна задача, неприсъща на миналите времена (чието системно съдържание е предходност) – да се привлече вниманието на събеседника, да се изрази изненада от неочакван факт, да се открие значимостта на определено действие и пр.

От друга страна, презенсът може да неутрализира бъдеще време, което в нашия език се изразява винаги със сложни глаголни форми:

Утре *ще замина* на почивка/ *ще изляза* в отпуск.

Утре *заминавам* на почивка/ *излизам* в отпуск (фразите звучат дори по-естествено с форми на сегашно време, тъй като се отнасят до близкото бъдеще).

В случая употребата на сегашно вместо бъдеще време отново произтича от системните отношения на двете форми, а именно: немаркираната е в състояние да неутрализира своя маркиран корелат в определени контекстуални условия, за да обозначи действие от полето на следходност-

та, като при това допълнително изразява сигурност в реализирането на действието, което предстои да бъде извършено.

Отнесена към сложните глаголни форми, възможността за темпорална неутрализация показва, че времевите корелации засягат в дълбочина и взаимоотношенията между категориите темпоралност/аспектуалност в полето на предходността и категориите темпоралност/модалност в зоната на следходността. Тезата за пресичането на *темпоралност*, *аспектуалност* и *модалност* при сложните глаголни форми разкрива определени взаимозависимости между посочените категории във функционално отношение, което позволява да се гледа на сложните времена като на относително мотивирани (прозрачни) езикови знаци¹. Или, в полето на миналото глаголните форми притежават аспектуални маркери за завършеност и/или за резултат, докато в полето на бъдещето на преден план излизат модални маркери за желателност, облигативност или хипотетичност. В първия случай, аспектуалните маркери са привнесени от две посоки – от глагола *съм*, чието лексикално значение *състояние* при функционирането му като спомагателен глагол придобива пасивно аспектуално съдържание², и от резултативния характер на миналото свършено деятелно причастие: *съм излязъл/бях излязъл*; *съм написал/бях написал*. Във втория случай, носители на модалните маркери са лексикалното съдържание на глагола *искам* (*ще изляза/ще напиша* ~ *искам да изляза/искам да чета*) и облигативното значение на използваните конструкции *трябва да* ~ *имам да* (*трябва да пиша/имам да пиша*).

Посочената теза може да бъде допълнена с някои наблюдения от съпоставки между българския и романските езици.

1. Спомагателните глаголи *съм* (lat. *sum*)/ *имам* (lat. *habēre, tenēre*) в миналите времена проявяват своите лексикални значения *състояние/притежание*, като към тях се привнася аспектуалното съдържание на миналото свършено деятелно причастие. Като следствие от посоченото взаимодействие съответните глаголни конструкции придобиват резултативен характер, който би могъл да се представи схематично с формулата

---

¹ В теоретичен аспект, свързан с принципите на създаването на езиковия знак, изясняването на темпорално-аспектуалното и темпорално-модалното съдържание, вплетено в сложните времеви форми, би подкрепило становището на Улман (Ullmann, 1972: 91–107) за относителната обусловеност на езиковите знаци. Разсъждавайки за конвенционалността и мотивираността на знака, авторът изрежда три основни аспекта, на които се подчинява образуването на относително мотивирани (или прозрачни) знаци, общи за различните езици: фонетичен (при звукоподражателните форми), морфологичен (при сложните форми, които може да се анализират на базата на съдържанието на съставящите ги морфеми) и семантичен (при т.нар. прозрачни метафори).

² Доказателство за пасивното значение на *съм* като спомагателен глагол може да се търси в участието му при формирането на страдателен залог.

пасив/ посесив + минало причастие → резултатив и да се проследи в сложните форми за минало време:

а) минало неопределено време (perfectum) – *чел съм, молил съм, обичал съм*:

БГ	ES	PT	FR	IT	RO
<i>чел съм</i>	<i>he leído</i>	<i>li</i>	<i>j'ai lu</i>	<i>io ho letto</i>	<i>am citit</i>
СЪМ	ИМАМ	-	ИМАМ	ИМАМ	-

б) минало предварително време (plusquamperfectum) – *чел бях, молил бях, обичал бях*:

БГ	ES	PT	FR	IT	RO
<i>бях чел</i>	<i>yo había leído</i>	<i>eu tinha lido</i>	<i>j'avais lu</i>	<i>io avevo letto</i>	<i>citisem</i>
СЪМ	ИМАМ	ИМАМ	ИМАМ	ИМАМ	-

По повод на двата спомагателни глагола, които участват в перифрастичната конструкция на перфекта, Бенвенист (Benveniste 1966: 193 – 200) ни предоставя едно много интересно наблюдение. С присъщата си пронителност авторът тръгва от лексикалното значение на *съм* (*être*) и *имам* (*avoir*), за да изясни статуса им на спомагателни глаголи, като си задава съвсем уместния въпрос защо в редица езици е било необходимо да се създаде вторият спомагателен глагол. В езиците, в които перфектът е перифрастична конструкция, употребата на спомагателните глаголи *съм* или *имам* се свързва с идеята за състояние/принадлежност (“*appartenance*”, “*l'état de l'étant, de celui est quelque chose*”) при *съм* (*être*), съотнесена към тази за притежание (“*possession*”, “*l'état de l'ayant*”) при *имам* (*avoir*). Възможността за подобна съотносимост поставя вършителя на действието в отношение към извършеното действие, т.е. перфектът представя вършителя като състояние, „принадлежащо“ към определено действие, или като „притежател“ на изпълнението на действието. Фактът, че перфектът е свързан с употребата на спомагателните глаголи *съм* или *имам* и че тези перифрастични форми разполагат с пълна парадигма, означава според френския лингвист, че единствено съвкупността от посочените аспекти може да изясни дълбоката същност на перфекта. Най-вече в индоевропейските езици той е форма, в която идеята за състояние, съотносимост с идеята за притежание, поставя в отношение вършителя към действието, като по този начин го представя като притежател на изпълнението. Най-новите типологични изследвания потвърждават някои от позициите на Бенвенист в посока на категорията *притежание*, като при това внасят два интересни щриха за тълкуването на сложните минали времена. Първият е свързан с наблюдението на Кръстев (Krastev/ Кръстев 2018: 236), който се позовава на тезата на Диксън (Dixon 2010), че предикативните структури изразя-

ват притежание обикновено чрез притежателен глагол (напр. *имам*) или чрез копулативен глагол и служат не толкова за маркиране на предполагаема притежателна връзка, колкото за установяване на ново притежателно отношение, за да стигне до извода, че в резултат на посоченото ново отношение те се асоциират „и с неопределена детерминация“. Отнесе-но към перифрастичната структура на перфекта, цитираното разбиране по същество подкрепя схващането на Бенвенист за съотносимостта на понятията принадлежност (предполагаема притежателна връзка) и притежание (ново притежателно отношение), като насочва и към наличието на по-комплексно (и не само еднопосочно определено) отношение в тълкуването на категорията *посесивност*. Подобно заключение би обяснило присъствието на *съм/ имам* в аналитичната конструкция на перфекта. Вторият съществен детайл, стъпващ върху анализа на предикатното притежание, направен от Хайне (Heine 1997), отвежда към посоката на развитие на отношенията между категориите *притежание* и *аспект*, която би могла да се преформулира така: „между притежанието и глаголният аспект съществува системна взаимовръзка, която говори за еднопосочна еволюция в посока от първата категория към втората“ (Krastev/Кръстев, пак там, 242–243), т.е. резултативността е производна на притежанието. Изведеното заключение би могло да осветли спомагателната употреба на глагола *имам* в сложните глаголни форми най-вече в миналите времена: *посесив* + минало причастие → *резултамив* (*habēre/ tenēre* + p.p. > исп. *he leído/* порт. *eu tinha lido*).

Независимо от това дали ще се приеме като основа характеристиката на лексикалното значение (състояние ~ принадлежност/ притежание), или аспектиалното съдържание (пасив/ посесив), доминиращият показател и в двата случая е идеята за резултативния характер на действието. За него допринасят както лексикалното/ аспектиалното съдържание на спомагателните глаголи, така и аспектиалното съдържание на аористното деятелно причастие на основния глагол. Или, ако използваме един термин на Потие (Pottier 1993: 188) за семантичната съотносимост между спомагателните глаголи и неличните глаголни форми, може да приемем, че при перфекта и плусквамперфекта съществува аспектиално-резултативна „изосемия“ между спомагателните глаголи *съм/ имам* и миналото причастие.

2. Спомагателните глаголи *искам/ отивам* участват в образуването на бъдещите времена. В българския език *ще* се вписва в полето на *искам* като остатък от някогашния модален глагол (*ще чета ~ искам да чета*), а в значението на втория спомагателен глагол *има(м) да* се появява семата ‘облигативност’ (*имам да чета ~ трябва да чета*):

а) бъдеще време (*futurum*) – *ще чета, ще моля, ще обичам ~ искам да чета, искам да моля, искам да обичам*:

БГ	ES	PT	FR	IT	RO
<i>ще чета</i>	<i>voy a leer</i>	<i>eu vou ler</i>	<i>je vais lire</i>	<i>ho letto</i>	<i>voi citi/ o să citesc</i>
ИСКАМ	ОТИВАМ	ОТИВАМ	ОТИВАМ		ОТИВАМ
	<i>leeré</i>	<i>lerei</i>	<i>je lirai</i>	<i>leggerò</i>	
	ИМАМ	ИМАМ	ИМАМ	ИМАМ	
(~ ИМАМ ДА)	(~ ИМАМ ДА)	(~ ИМАМ ДА)	(~ ИМАМ ДА)	(~ ИМАМ ДА)	

По отношение на сложните бъдещи форми определено предпочитание се наблюдава в повечето романски езици към спомагателния глагол *отивам*, чиято посока е ориентирана към бъдещето.

б) Същевременно обаче не бива да се подминава участието на глагола *имам* (*habēre*) в простите бъдещи времена. Както е видно от таблицата, испанският, португалският, френският и италианският притежават прости и сложни форми за бъдеще време. Четирите романски езика са най-прозрачни по отношение на простата форма, образувана от инфинитив на основния глагол + лична форми на глагола *имам* (lat. *habēre*), която се е развила от облигативната аналитична конструкция (*имам да* + инфинитив): исп. *haber de leer* > *leer* + *he* > *leeré*; порт. *ler* + *aver* > *ler* + *hei* > *lerei*; фр. *lire* + *avoir* > *lire* + *ai* > *lirai*; ит. *leggere* + *avere* > *leggere* + *ho* > *leggerò*. Всички те са съотносими във формално-семантичен план с разговорното облигативно значение на конструкцията в българския език ‘имам да чета’.

3. Бъдещите времена в миналото (чието наименование извън лингвистиката е чист оксиморон) са сложни съчетания от категориите *темпоралност*, *модалност* и *аспектуалност*.

а) бъдеще в миналото (*futurum praeteriti*) – *щях да чета*, *щях да моля*, *щях да обичам*:

БГ	ES	PT	FR	IT	RO
<i>щях да обичам</i>	<i>yo iba a amar</i>	<i>eu ia amar</i>	<i>j'allais aimer</i>		<i>as fi iubit</i>
ИСКАМ	ОТИВАМ	ОТИВАМ	ОТИВАМ		СЪМ
	<i>había de amar</i>	<i>tinha de amar</i>	<i>j'aurais aimé</i>	<i>avrei amato</i>	
	ИМАМ ДА	ИМАМ ДА	ИМАМ ДА	ИМАМ ДА	

В българския, както и в испанския и португалския език (при втория ред от форми), се наблюдава двойно преплитане между категориите *темпоралност* и *модалност*, а именно:

– бълг.: минала темпорална семантика + модална лексикална семантика на спомагателния глагол (*искам* > *щях*) + модалност на морфемната дума *да* + сегашно време на спрегаяемия глагол в конструкцията *искам да* + лична форма за сегашно време;

– исп. и порт.: минала темпорална семантика на спомагателния глагол *habēre/ tenēre* (*haber > había/ ter > tinha*) + модалност на конструкцията *de* + инфинитив (*había de amar/ tinha de amar*).

Във френския и в италианския *habēre* се свързва с миналото причастие без участието на модализираща морфемна дума (*j'aurais aimé/ avrei amato*). Но във френския език се срещат подобни на описаните конструкции със спомагателен глагол *имам* + предлог (модализираща морфема) + инфинитив: *avoir + à + infinif* (*avoir à faire/ à réaliser quelque chose*), напр. *j'ai quelque chose à faire, j'ai eu quelque chose à faire, j'avais quelque chose à faire, j'avais eu quelque chose à me reprocher*.

В останалите романски езици спомагателният глагол е *ire*, в други се използва конструкцията *stare per*, но при всички тях синонимната форма е образувана с облигативния спомагателен глагол *debēre* или с облигативната конструкция със спомагателен глагол *tenēre* ~ 'имам да' (исп. *tener que/ порт. ter de*), който е определено резултативен поради посесивното си значение.

В *да* на *да*-конструкцията в българския език (която постепенно е надделяла над инфинитива и го е изтласкала) като формообразователна морфема има заложен модален елемент, който се проявява в бъдещите времена в миналото, за да си взаимодейства с темпоралната семантика, т.е. при тях се пресичат темпоралност (минало време *цях < исках*) + модалност-облигативност (*да*-конструкция). В испанския подобна роля изпълнява предлогът *de* (също морфемна дума), който в сложните бъдещи времена придава модалното съдържание 'облигативност': *he de leer/ había de leer = ще чета, имам да чета/цях да чета, имах да чета*. И в двата езика тези модално натоварени морфемни думи (частици) *да ~ de* притежават аналогични функции и в условните изречения като вариант на *ако*: *да знаех (да можех), цях да ти се обадя/ de saberlo, te llamaría; да го бях узнал, цях да ти се обадя/ de haberlo sabido, te habría llamado*. Все пак трябва да се вземат предвид някои рестрикции при условната употреба, а именно: глаголт в протазиса е с модално съдържание, т.е. условната модалност, която се приписва на *да/de* е обусловена от лексикалната модална семантика на глагола (*мога, искам, зная*)³.

Общите черти на формите за бъдеще време в миналото в сравняваните езици са четири: наличието на инфинитив (в езиците, които притежават такава форма на глагола), който представя глаголното действие в една отворена времева перспектива; спомагателният глагол *отивам* със своята насоченост към бъдещето; несъмнената облигативна модалност на конструкцията *имам да* + лична глаголна форма или инфинитив на пълнозначния глагол в аналитични или синтетични конструкции (лат. *habēre/*

³ Модалното съдържание на *да* се проявява и в повелителни изречения в българския език (*Ти да четеш!*; *Да не си посмял!*; *Недей да четеш повече!*) и в желателни изречения (*Да беше прочел книгата!*).

tenēre); присъствието на спомагателния глагол *имам*, чието лексикално съдържание е свързано с категорията *притежание*, а оттам и с резултативната аспектуална семантика на бъдеще време в миналото:

БГ	ES	PT	FR	IT	RO
ИСКАМ + ДА	ОТИВАМ + ДА	ОТИВАМ + ДА	ОТИВАМ + ДА	ИМАМ + ДА	СЪМ
<i>желание</i>	<i>движение към</i>	<i>движение към</i>	<i>движение към</i>	<i>притежание</i>	<i>състояние</i>
~ ИМАМ ДА	ИМАМ ДА	ИМАМ ДА	ИМАМ ДА	ИМАМ ДА	СЪМ ~ ИМАМ
<i>облигативна модалност</i>	<i>облигативна модалност</i>	<i>облигативна модалност</i>	<i>облигативна модалност</i>	<i>облигативна модалност</i>	<i>състояние/ притежание</i>

В резултат от направените съпоставки би могло да се допусне, че резултативността като аспектуално съдържание на притежанието оказва силно влияние върху деонтичната модалност.

б) бъдеще предварително (*futurum exactum*) – *ще съм чел, ще съм молл, ще съм обичал*.

БГ	ES	PT	FR	IT	RO
<i>ще съм обичал</i>	<i>habré amado</i>	<i>tereí amado</i>	<i>j'aurai aimé</i>	<i>avró amato</i>	<i>voi fi iubit</i>
~ ИСКАМ + СЪМ	ИМАМ	ИМАМ	ИМАМ	ИМАМ	СЪМ

Формите на бъдеще предварително време съчетават темпоралните характеристики на спомагателния глагол (бъдеще време) с модалната лексикална семантика на същия *искам/имам да* и аспектуалната семантика на миналото свършено деятелно причастие (*ще съм чел/имам да чета/habēre, tenēre + p.p.*).

В българския, румънския и португалския език тези форми са двойно натоварени откъм аспектуалност, носена от спомагателните глаголи *sum* (състояние ~ пасив)/ *tenēre* или *habēre* (посесив ~ резултатив) + минало свършено деятелно причастие (завършеност). Отново предпочитанията на романските езикови общности са към спомагателния глагол *имам* ('притежание'), докато в българския и румънския език изборът е в посока на *съм* ('състояние').

в) бъдеще предварително в миналото (*futurum exactum praeteriti*) – *щях да съм чел, щях да съм молл, щях да съм обичал*.

БГ	ES	PT	FR	IT	RO
<i>щях да съм обичал</i>	<i>habría amado</i>	<i>teria amado</i>	<i>j'aurais aimé</i>	<i>avrei amato</i>	<i>aş fi iubit</i>
ИСКАМ + СЪМ	ИМАМ	ИМАМ	ИМАМ	ИМАМ	СЪМ

Тук се запазват посочените характеристики на бъдеще предварително време – модалната лексикална семантика на спомагателните глаголи *искам/имам да* + аспектуалната семантика на миналото причастие (завършеност) + аспектуалността на спомагателните глаголи *sum* и *tenēre* (в бъл-

гарския, португалския и румънския език), като единствено темпоралната локализация на спомагателния глагол е изместена в полето на миналото (*исках да съм обичал, трябваше да съм обичал*).

4. Съпоставките задават основата за извеждане на възможни аналогии при използваните основни спомагателни глаголи в аналитичните темпорални форми:

а) В миналите времена перфектът и конструкцията от перфектен тип *имам* + страдателно причастие, представляваща „синтактично съчетание с пасивно резултативно значение“ (Nicolova/Ницолова 2008: 270) и обозначена същевременно като „посесивен перфект“ (Nicolova 2017: 378–379), са близки във формално-съдържателен план, като разликата може да се изведе въз основа на съдържанията *миналост*/ *резултативност*. За сходствата им допринася несъмнено аспектиалната семантика на спомагателните глаголи *съм-sum* (състояние ~ пасив)/ *имам-tenēre* (притежание ~ резултатив): *Поръчал съм две нови книги/ Имам поръчани две нови книги*. В испанския език подобно явление се наблюдава при употребата на двойката спомагателни глаголи, изразяващи притежание *haber (habēre)/ tener (tenēre)*, чиито съдържания може да се представят в същия ред като *завършеност* (перфект)/ *резултат*: *He pedido dos libros nuevos/ Tengo pedidos dos libros nuevos*.

б) В сложните бъдещите времена резултативният глагол *имам-tenēre* с помощта на модалната частица *да* придобива облигативно значение: *имам да ходя/ да правя/ да чета*. Същият процес се наблюдава и в някои романски езици: исп. *tengo que ir /que hacer/ que leer*; порт. *tenho de ir/ de fazer/ de ler*. В аналогични случаи се използва и облигативният глагол *debēre-трябва*, като в българския език модализаторът *да* придобива и формообразуваща функция: *трябва да ходя/ да правя/ да чета*.

в) Независимо от темпоралната локализация в миналото или в бъдещето се наблюдава предпочитание към глагола за притежание *имам (habēre/ tenēre)*, което говори за влиянието на категорията *притежание ~ резултативност* при формирането на времевите форми. Това означава, че не само перфектът, а всички перифрастични темпорални форми в съпоставяните езици изразяват състояние, съотнесено с идеята за притежание (по Бенвенист), но най-вече, че са свързани по един или друг начин с аспектиалната категория *резултат* (< притежание) от формално-семантична гледна точка.

5. Категорията *аспектуалност* се проявява по своеобразен начин и в конструкцията бълг. *взе и се разплака/ взе че се разплака; взе и си тръгна/ взе че си тръгна*; исп. *tomó y se fue*; порт. *pegou e foi-se/ agarrou e foi-se* (бразилски вариант). Макар да не принадлежи към системата от сложните форми на глаголните времена, конструкцията е показателна по отношение на взаимодействието на категориите *темпоралност* и *аспектуалност*.

Квалифицира се не само като романски и балкански феномен, а като европейско езиково явление, водещо началото си от старогръцкия (където обаче конструкцията е хипотактична, а не паратактична), минаващо през латинския (който не е притежавал подобна конструкция), разпростряло се до романските и балканските езици. В някои библейски текстове съществуват аналози, които вероятно предхождат романската конструкция (*отиде и видя, отиде и разбра*). Факт е, че е документирана като разговорна или диалектна форма в Северна, Източна и Южна Европа в близо 30 езика, сред които германски (датски, шведски); славянски (руски, полски, украински, сърбо-хърватски, български); балтийски (литовски); романски (испански, португалски, италиански, румънски); албански и гръцки език (Coseriu 1977). На семантиката, типологията и произхода на тази конструкция са посветени редица изследвания, които дават достатъчно основание да се придаде на явлението „европейско“, а не тясно „балканско“ измерение (Кънчев 2010).

Без да навлизам в подробности, тук ще маркирам три аспекта, имащи отношение към взаимодействието на категориите *темпоралност* и *аспектуалност*, като ще се позова най-вече на функционалния статус на конструкцията в българския език⁴.

а) Конструкцията е паратактична и се състои от два глагола. Въвеждащият глагол *взема* (св. вид) се използва като непреходен (за разлика от обичайната му употреба като преходен), т.е. налице е функционална трансформация на глагола *взема* от преходност към непреходност, която му позволява да се свърже с глагол, а не със съществително име (допълнение).

б) Въвеждащият глагол се използва в конструкцията в минало свършено/ минало неопределено време (*взе/ взел че си тръгнал*) и в бъдеще време (*ще вземе да си тръгне*), където позицията на съюза *че* е заета от частицата *да*. Това означава, че употребата му е ограничена до времевите форми с маркирани перспективи към миналото и към бъдещето (ретроспективни или проспективни), докато при немаркираните, отворени, неограничени перспективи на сегашно и минало несвършено време тази конструкция не се среща. Горната констатация се потвърждава и от възможността тя да се използва с императивно значение, тъй като подканите са насочени към бъдещето, а то е една от възможните перспективи за употреба: *взemi и си тръгни, взemi че си тръгни, взemi да си тръгнеш, взemi да се разплачеш, взemi и се разплачи, взemi да се паникьосаш, взemi да се тръшкаш, взemi и се гръмни*, и пр. Някои от тях придобиват противоположен смисъл на експлицираното значение в зависимост от контекстуалната обусловеност

---

⁴ Наблюденията ми върху испанския език потвърждават, че някои от аспектите притежават общи черти и се припокриват в двата езика, но на този етап не разполагам с достатъчно данни, за да изкажа предположения относно останалите романски езици.

(~ да не си тръгнеш, да не се паникьосаш/ тръгнеш). С подобен смисъл е възможна и синонимна употреба на *гледам* + *да* + лична форма на глагол от свършен вид, която може да бъде подсилена от адвербиални маркери за време (*гледай да настинеш, гледай сега да си тръгнеш, гледай сега да се паникьосаш, гледай да се разплачеш, гледай да се тръгнеш*).

в) Полуспомогателният глагол *взема* се освобождава от допълнението си *взе* (пътя) и *си тръгна* = *пое по пътя* и вече не участва в представянето на две последователни действия, а на едно, обозначено от втория глагол в конструкцията. При падането на допълнението изниква смисълът за бързина и внезапност на действието: ‘взимам нещо и правя’ → ‘взимам и правя’: *взе и се разплака/ взе че се разплака/ взе та се разплака, взе че се разболя, взе та оздравя, влакът тъкмо тръгна и взе че спря, ще вземе да завали, ще вземе да се разсърди*, и т.н. Ингресивното аспектиално значение се поражда от функционирането на въвеждащия глагол като непреходен, но за смисъла на конструкцията допринасят още три фактора – свършеният вид, съдържащ идеята за цялостност на действието, както на полуспомогателния, така и на пълнозначния глагол; аспектиалната семантика на втория глагол, който означава действие; миналата или бъдещата времева перспектива, в която се ситуира конструкцията. Както и да я погледнем, конструкцията е перифрастична и неделима откъм съдържание, а смисълът за внезапност и неочакваност може да се обясни с комплексното влияние на аспектиалната семантика (лексикална и граматична) на участващите два глагола и на темпоралната насоченост на изразяваното действие (към миналото или към бъдещето).

В заключение, представените случаи на образуване на сложните глаголни форми подкрепят тезата за пресичането на категориите *темпоралност*, *модалност* и *аспектиалност*, като разкриват техните взаимозависимости във функционално отношение.

Има обаче още един важен аспект, който искам да спомена: постепенното десемантизиране в диахронен план на даден елемент от лексикалното езиково равнище (спомогателните глаголи) и последващата му граматикализация водят до образуването на нови езикови единици от по-високо равнище (синтагматични/ перифрастични конструкции), които функционират със собствено и автономно значение, а последното, макар и относително мотивирано и прозрачно в значителна степен, е несводимо към значенията на съставлящите го елементи.

Предложеният формално-семантичен анализ целеше да изведе съставните елементи на сложните глаголни форми като носители на определени категориални съдържания, което съвсем не означава, че той би трябвало да се отъждестви с функционално-семантичните стойности на самите форми. Като самостоятелни темпорални единици те са заели своето място в системата на глагола.

Към казаното ще добавя и още един шрих: десемантизацията, или по-точно де-лексиализацията, а най-точно – граматикализацията е диа-хронен процес, довел до разширяване на функционалността на определени лексеми. Горната констатация е валидна и в синхронен план, където може да се наблюдава същото явление – избледняване на лексикалното значение в определени контексти за сметка на граматичното, инструменталното съдържание. Подобни факти потвърждават в известен аспект инструменталната функция на езика и възможността да определим развоя му в посока от прерастването на лексикални значения в граматикализирани съдържания, но не за сметка на опростяването му, на избледняването на референциалните му стойности, а за сметка на обогатяване на неговата функционалност.

REFERENCES/ БИБЛИОГРАФИЯ

- Benveniste, É. 1966. “Être” et “avoir” dans leurs fonctions linguistiques. – In: *Problèmes de linguistique générale*, I, Paris: Gallimard, 187 – 207.
- Coseriu, E. 1977. Tomo y me voy. – In: *Estudios de lingüística románica*, Madrid: Gredos, 79-151.
- Dixon, R. M. W. 2010. *Basic Linguistic Theory*. Vol. 2. *Grammatical Topics*, Oxford: Oxford University Press.
- Heine, B. 1997. *Possession. Cognitive sources, forces, and grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kanchev, I. 2010. Семантика, типология и произход на конструкцията *vземам/vзема че* (ta, i) + глагол от *svarshen vid*. Sofia: УИ „Св. Климент Охридски“. – *Contrastive Linguistics*, XXXV, 2010, 3, 40 – 44. [Кънчев, И. 2010. Семантика, типология и произход на конструкцията *вземам/взема че* (та, и) + глагол от *свършен вид* – *Съпоставително езикознание*, XXXV, 2010, 3, 40 – 44. София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- Krastev, N. 2018. *Sashtnost i universalni karakteristiki na imeto i glagola*. Sofia: УИ „Св. Климент Охридски“. [Кръстев, Н. 2018. *Същност и универсални характеристики на името и глагола*, София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- Nicolova, R. 2007. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: УИ „Св. Климент Охридски“. [Ницолова, Р. 2007. *Българска граматика. Морфология*, София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- Nicolova, R. 2017. *Bulgarian Grammar*. Translated from Bulgarian by Assoc. Prof. Dr. Christo Stamenov, Berlin: Frank & Timme GmbH.
- Pottier, B. 1993. *Semántica general*, Madrid: Gredos.
- Ullmann, St. 1972. *Semántica. Introducción a la ciencia del significado*, Madrid: Aguilar.